

مطالعه مقایسه ای حمام های گنجعلیخان و ابراهیم خان کرمان از لحاظ فرم معماری ، شیوه

ساخت ، عملکرد و تزئینات

هادی شبلی^۱

^۱ . فارغ التحصیل کارشناسی ارشد مطالعات معماری دانشگاه هنر اصفهان، ایمیل: h.shebli@yahoo.com

چکیده:

رسد توصیه های اسلام به رعایت نظافت، در توسعه حمام ها؛ به ویژه در دوران شکوفایی تمدن اسلامی نقش شایانی داشته است (بی آزار شیرازی، ۸۰، ۱۳۷۴). آداب حمام و نظافت از طریق مسلمانان اندلس به اروپا راه یافت و در قرن چهاردهم رفتن به گرمابه در فرانسه و آلمان و انگلیس به تدریج همگانی شد و صابون رواج یافت. (بی آزار شیرازی، ۱۳۷۴، ۲۳۱) پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین علیهم السلام علاوه بر آنکه در منش شخصی خود پاکیزگی و نظافت را به خوبی مراعات می کردند و الگوی عملی آن بودند در دستورات گوناگون نیز به این امر مهم تأکید می نمودند؛ چنانچه از نبی مکرم اسلام حضرت محمد (ص) نقل شده که فرمودند: ((تنظفوا بکل ما استطعتم فان الله تعالی من الاسلام علی النظافه و لن یدخل الجنة الاکل نظیف: تا آنجا که می توانید رعایت نظافت و پاکیزگی را بنمایید همانا خداوند متعال اسلام را بر پاکیزگی بنیان نهاده و جز فرد پاکیزه کسی وارد بهشت نمی شود)). (شهری، ۱۳۶۶، ۱۰۱) علاوه بر احادیثی که درباره نظافت و پاکیزگی و طهارت وجود دارد احادیث فراوانی نیز درباره استحمام وارد شده است که تعدادی از آنها به نوعی اهمیت آن را خاطر نشان می کنند. در کتب روایی از جمله وسائل الشیعه، بحار الانوار و اصول کافی احادیث مربوط به استحمام به طور مجزا بیان شده است (کلینی، ۱۳۶۸، ۳۵ - ۳۰) در رساله ذهبیه یا مذهبیه، منسوب به حضرت رضا علیه السلام، آمده است ((حمام منافع زیاد و قابل توجهی دارد مزاج آدمی را به اعتدال می کشاند و چرک و پلیدی را برطرف می کند، رگ های تن از کوچک و بزرگ، همه را نرم و ملایم می سازد، اعضا را تقویت می کند، فضولات بدن را زایل می نماید، مواد زاید را نابود و ذوب می گرداند و عفونت ها را از بین می برد)). (صادقی، ۱۳۶۶، ۶۹ - ۷۰). در ایران نیز از روزگاران کهن شستشوی بدن از دو جهت اهمیت ویژه ای داشته است. در شهر کرمان دو حمام بسیار زیبا از دوره صفویه (حمام گنجعلیخان) و قاجاریه (حمام ابراهیم خان) وجود دارد که به نظر می رسد در ساخت و تزئینات حمام قاجاری از حمام دوره صفوی تأثیراتی اقتباس شده است. شناخت کیفیت ساخت این حمام ها و تفاوت ها و مشابهت های حمام سازی دوران صفوی و قاجار بر اساس بناهای یاد شده از مهمترین اهداف این پژوهش است که

ساخت بناهای عام المنفعه در دوره صفویه و قاجار توسط برخی حکمرانان محلی چون گنجعلیخان و ابراهیم خان در شهر کرمان در مرکز ایران ادامه یافت. این که ابراهیم خان تا چه اندازه در ساخت حمام دوره قاجار تحت تأثیر هنر و معماری حمام گنجعلیخان بوده است کمتر مورد کنکاش علمی پژوهشگران تاریخ هنر و معماری قرار گرفته است. بنابراین شناخت نقاط مشابه و تفاوتی در معماری حمام های گنجعلیخان و ابراهیم خان، دلایل تفاوت در ضخامت ستون ها و جرزهای این دو حمام و شناخت تغییرات موجود در حد فضا و بهره برداری بین آنها از مهمترین اهداف این پژوهش است. این پژوهش بر مبنای بررسی و مطالعه میراث مکتوب کهن، متون و اسناد معاصر و بررسی های میدانی روشمند انجام شده است. براساس این پژوهش، سبک معماری حمامها از دوره صفویه به دوره قاجاریه زیاد دچار دگرگونی نشد و حمام یکی از عناصر معماری مهم در ساختار معماری شهری جا گرفت. در حمام گنجعلیخان و در تمام قسمتها حتی در قسمت نظافت خانه کاشیکاری شده، در صورتی که در حمام ابراهیم خان این قسمت فاقد تزئینات است. با استفاده از اندازه گیری جرز دیوارهای و ستون ها و همچنین اندازه گیری فضای مختلف معماری در این دو بنا مشخص گردید که در معماری حمام گنجعلیخان جرز دیوارها و ستونها بزرگتر بوده و از مصالح بیشتری برای معماری استفاده کرده اند در صورتی که در حمام ابراهیم خان اندازه جرز دیوارها و ستونها کوچکتر و نازکتر بوده و به طبع اندازه فضاهای باز بیشتر شده است.

کلید واژه ها:

معماری، حمام، گنجعلیخان، ابراهیم خان، صفویه، قاجار.

بیان مسئله:

ایرانیان همواره در طول دوران اسلامی در ساخت بناهای عام المنفعه از جمله حمام پیشتاز بوده اند. بدون تردید استحمام از روشهای مناسب برای نظافت و پاکیزگی بدن است و به نظر می

^۱ . فارغ التحصیل کارشناسی ارشد مطالعات معماری دانشگاه هنر اصفهان، ایمیل: h.shebli@yahoo.com